

esir alındı. Sonraki yıllarda Haçlılar'la yapılan savaşlarda Hassân'ın adı kaynaklarda zikredilmiyorsa da olayların akışına bakarak onun da diğer kumandanlar gibi Zengî'nin hizmetinde bu mücadeleler içinde yer aldığı söylenebilir.

Hassân b. Gümüştegin, Urfa Kontluğu'na kesin darbeyi vurmaya hazırlanan ve 1144 yılı Kasım ayı sonunda şehri kuşatmaya başlayan İmâdüddin Zengî'nin maiyetinde Urfa'nın fethine katıldı. Urfa'yı kuşatan Zengî'nin ordusunda bulunan kumandanların adlarını ve birliklerin yerleşme düzenini kaydeden tek kaynak *Anonim Süryânî Vekâyi'nâmesi*'nden (bk. *JRAS* [1933], s. 282), onun şehrin iç kalesinin karşısına düşen mevkiide çadırını kurduğu öğrenilmektedir. Hassân'ın adı, kaynaklarda bundan sonra 1146 yılında Zengî'nin Ca'ber Kalesi'ni kuşatması dolayısıyla geçmektedir. Zengî, Ukayfîler'den Mâlik b. Sâlim'e ait olan Ca'ber Kalesi'nin kuşatılması uzayınca Hassân'ı kalenin hâkimine elçi olarak yollayıp kalenin teslimini sağlamaya çalışmış, fakat kale hâkimi teslim olmayı kabul etmemiştir. Hassân geri dönüp Zengî'ye durumu bildirdikten birkaç gün sonra Zengî köleleri tarafından uyurken öldürülünce (5-6 Rebiülâhîr 541/14-15 Eylül 1146 gecesi) kuşatma kaldırılmıştır.

Zengî'nin ölümü üzerine, kuşatma sırasında yanında bulunan oğlu Nüreddin Mahmud yakın adamları tarafından Halep'e götürülerek burada hükümdar ilân edildi. Zengî'nin diğer oğlu Seyfeddin ise Musul'a hâkim oldu. Bundan sonraki yıllarda Hassân b. Gümüştegin Nüreddin'in hizmetine girdi. Zengî'nin ölümünü fırsat bilen ve Urfa'nın yerli hıristiyan halkı ile anlaştıktan sonra 1146 Ekim ayı sonlarında Urfa'yı tekrar ele geçirmek üzere şehre giren II. Joscelin'in bu teşebbüsü karşısında Nüreddin Halep kuvvetleriyle Urfa'ya geldiğinde Hassân b. Gümüştegin de Menbic birlikleriyle Urfa'ya gidip şehrin geri alınmasında Nüreddin'e yardımcı oldu. Hassân'a bağlı birlikler ve Türkmenler şehri yağmaladıkları gibi birçok kişiyi öldürdüler ve Urfa'ya kendilerine mensup bir topluluk yerleştirdiler.

1150 yılında II. Joscelin'in Nüreddin'in adamları tarafından yakalanıp Halep'te hapse atılmasından sonra Nüreddin Urfa Kontluğu'ndan geriye kalan kaleleri birer birer zaptetmeye başladı. Önce 18 Rebiülevvel 545'te (15 Temmuz 1150) Azâz ele geçirildi. Haçlılar bir taraftan Halep Hükümdarı Nüreddin Mahmud'un, diğer

taraftan Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'un saldırılarına karşı bölgeyi savunmanın mümkün olmadığını anlamışlar ve Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un bu araziyi satın almak üzere yaptığı teklifi kabul ederek birçok kaleyi imparatora satmışlardı. Ancak bölgenin Bizans'a intikali Türk hücumlarını durdurmadı. Nüreddin 1150-1151'de Râvendân, Kürüs, Burcürasâs kalelerini zaptetti. Tel Bâşir ise bir süre direndikten sonra 25 Rebiülevvel 546'da (12 Temmuz 1151) Hassân tarafından teslim alındı. Hassân kaleyi aldıktan sonra tahkim edip içine yıllarca yetecek kadar erzak depoladı. İbnü'l-Kalânîsi Tel Bâşir'in fethi haberini Nüreddin'e Dimâşk yakınında Kaftâ mevkiindeki karargâhındayken ulaştığını, bu habere herkesin sevindiğini ve şenlikler düzenlendiğini söyler. İbnü'l-Esîr Tel Bâşir'in fetih tarihi olarak 549 (1154) yılını verir. İbnü'l-Adîm ise tarih belirtmeden Tel Bâşir'in Dimâşk'ın fethinden sonra Franklar'dan alındığını söyleyerek İbnü'l-Esîr'e katılır.

Hassân'ın vefat tarihi sadece İbnü'l-Adîm tarafından ve 549 (1154-55) olarak kaydedilir (*Buğyetü'l-Şâle*, V, 2234). Hassân'ın ölümünden sonra Menbic'e oğulları hâkim olmuştur. *Anonim Süryânî Vekâyi'nâmesi*'nin verdiği bilgiye göre (bk. *JRAS* [1933], s. 303) Nüreddin, Harim'i Haçlılar'ın elinden almak üzere 1164 yılında harekete geçtiğinde yanında Hassân'ın oğlu Menbic ve Urfa Emîri Seyfeddin Gazi de bulunmaktaydı. Seyfeddin Gazi'nin 1166 yılında bilinmeyen bir sebeple Nüreddin'e isyan etmesi üzerine Nüreddin Menbic'e bir ordu göndererek şehri kuşatmış ve idaresini Seyfeddin Gazi'nin elinden alıp kardeşi Kutbüddin Yinal'a vermiştir.

Kutbüddin, Musul Hükümdarı Seyfeddin b. İmâdüddin Zengî'ye yani Zengîler'e bağlı olduğundan Selâhaddin-i Eyyûbî'ye düşmandı. Bu durumu bilen Selâhaddin Bizâa'yı ele geçirdikten sonra Menbic üzerine yürüyüp şehri aldı ve Kutbüddin'i sığındığı kalede kuşattı. Kutbüddin bol miktarda silâh ve erzak depoladığı kalede direndiyse de Selâhaddin'in askerleri açtıkları lağımrlarla surları delip çökertince kale düştü (29 Şevval 571/11 Mayıs 1176). Selâhaddin, Kutbüddin Yinal'ı esir alıp bütün mallarına el koydu. Süryânî Mikhail'in kaydına göre Kutbüddin beş ay sonra serbest bırakılınca Musul Hükümdarı Seyfeddin b. İmâdüddin Zengî'nin yanına gitmiş, Seyfeddin tarafından kendisine Rakka iktâ olarak verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîmî, *Târîh*, Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 398, vr. 200*, 202*, 204*, 209*; a.e.: *La chronique abrégée d'al-Azîmî* (nşr. Cl. Cahen, JA, CCXXX [1938] içinde), s. 394, 408; a.e.: *Selçuklularla İlgili Bölümler: h. 430-538* (trc. ve nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 45, 47, 50, 57; İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimâşk* (Amedroz), s. 241, 315; a.e.: *The Damascus Chronicle of the Crusades* (trc. H. A. R. Gibb), London 1932, s. 223, 309; İbnü'l-Ezrak, *Mey-yâfârikîn ve Âmid Târîhi: Artuklular Kısmı* (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992, s. 79, 82, 152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 619, 650, 685; XI, 109, 110, 199; a.e. (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, X, 489, 514, 540; XI, 103, 171, 267, 345; Süryânî Mikhail, *Chronique: 1166-99* (nşr. ve trc. J.-B. Chabot), Paris 1899-1924, III, 210, 212; *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle* (trc. A. S. Tritton, *JRAS* [1933] içinde), s. 94, 278, 282, 303; Bünderî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 206; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Şâle*, II, 218 vd., 230, 238, 252, 283, 303, 374; a.m.f., *Buğyetü'l-Şâle* (Zekkâr), V, 2234; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din: Un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511-569 H./1118-1174)*, Damas 1967, II, 168, 170, 336, 384, 461, 463, 469; a.m.f., "Manbidj", *EP* (İng.), VI, 380; İmâdüddin Halîl, *el-İmârâtü'l-Artukîyye fi'l-Cezîre ve's-Şâm*, Beyrut 1400/1980, s. 273-274; Coşkun Alptekin, *Dimâşk Atabegliği: Tog-Teginliler*, İstanbul 1985, s. 103, 156; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1118-1146*, Ankara 1994, s. 4, 52, 107, 145, 152; a.m.f., "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar", *TTK Belleten*, sy. 191-192, s. 465.

IŞIN DEMİRKENT

HASSÂN b. MÂLİK

(حسان بن مالك)

Ebü Süleymân Hassân b. Mâlik b. Bahdel b. Üneyf el-Kelbî el-Bahdelî (ö. 70/690 [?])

Benî Kelb kabilesi reisi ve Emevîler'in önde gelen kumandanlarından.

Benî Kelb kabilesinin ünlü reisi Bahdel b. Üneyf'in torunu, Yezîd b. Muâviye'nin dayısıdır. Sıffin Savaşı'nda Muâviye'nin yanında yer alarak Kudâalılar'ın kumandanlığını yaptı. Hilâfetin Emevîler'e geçmesine yardımcı olduğundan onun tarafından Filistin ve Ürdün valiliğine tayin edilerek ödüllendirildi. Muâviye'nin vefatından sonra halkın Yezîd'e biat etmesi için çalıştı; Filistin ve Ürdün valiliğini Yezîd (680-683) ve II. Muâviye (683-684) dönemlerinde de sürdürdü.

Hassân b. Mâlik, Humus Valisi Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî ve Kinnesrîn Valisi Züfer b. Hâris el-Kilâbî başta olmak üzere bütün valilerin Mekke'de halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr'e biat ettikleri ve halkı kendisine biata çağırduklarında

(64/683) Emevîler'e sadık kaldı. Ravh b. Zinbâ'î Filistin'e vali tayin edip Ürdün'e gitti ve halkın Abdullah'a biat etmesini önledi. Yaptığı konuşmalarla bölge halkını Yezîd'in oğlu Hâlid'e biat etmeye razı etti. Ürdün'de bulunduğu sırada Abdullah b. Zübeyr taraftarlarından Nâtil b. Kays el-Cüzâmî ayaklanarak Ravh'î Filistin'den uzaklaştırdı. Filistin'in de Emevîler'in elinden çıktığını öğrenen Hassân, Yezîd'in iki oğlu Abdullah ve Hâlid'i yanına alarak Dimaşk yakınlarındaki Câbiye'ye hareket etti. Câbiye'de bulunduğu sırada II. Muâviye'nin Dimaşk ordusu kumandanı Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin halkı gizlice Abdullah b. Zübeyr'e biata davet ettiği haberini aldı. Hemen Dahhâk'e bir mektup yazarak hilâfetin Emevîler'in hakkı olduğunu bildirdi. Mektup Dahhâk'in karşı çıkmasına rağmen elçi tarafından cuma namazında halka okununca Dimaşk halkı ikiye ayrıldı; Yemenîler Emevîler'in, Benî Kays Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldı. Bu olaydan sonra Emevîler Câbiye'de toplanmaya başladı.

II. Muâviye'nin veliaht bırakmadan genç yaşta ölmesi üzerine Dimaşk'ta bulunan Emevî kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyâd ile Eşdak halife olması için Mervân b. Hakem'e teklifte bulundular ve Câbiye'de bulunan Hassân b. Mâlik'i ikna edebilirse Benî Ümeyye'nin de kendisinin halifeliğine itiraz etmeyeceğini söylediler. Mervân Câbiye'ye giderek durumu Emevî ailesine açıkladı. Hilâfeti kırk gündür uhdesinde tutan Hassân b. Mâlik uzun müzakereler sonunda Yezîd'in oğlu Hâlid'in veliaht olması şartıyla Mervân'a biat etmeyi kabul etti. Böylece Emevî saltanatı ailenin Mervânî koluna geçmişti (64/684).

Hassân b. Mâlik, daha sonra Mervân'la birlikte Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Dahhâk b. Kays'ın üzerine yürüdü. Mercirâhit'te yapılan savaşta Dahhâk ortadan kaldırıldı (15 Zilhicce 64/3 Ağustos 684). Hassân, hilâfet merkezi Dimaşk'ın tekrar Emevîler'in eline geçmesinde ve Mervân'ın halifeliğinin sağlanmasında önemli rol oynadı.

Mervân b. Hakem bir süre sonra Hâlid b. Yezîd ile Eşdak'ı veliahtlıktan azledip kendi oğulları Abdülmelik ile Abdülazîz'i veliaht tayin etti. Hassân'dan da Abdülmelik'e biat etmesini istedi. Hassân, muhtemelen hiç hoşlanmadığı Eşdak'ın da bertaraf edilmesi sebebiyle buna ses çıkarmayıp Abdülmelik'in veliahtlığını kabul etti. Daha sonraki yıllarda Eşdak'ın

isyanının bastırılmasında Halife Abdülmelik b. Mervân'a yardımcı oldu. İsyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra 70 (690) yılında öldüğü tahmin edilmektedir. İbn Asâkir onun aynı zamanda şair olduğunu söyler (Târîhu Dimaşk, XII, 449).

BİBLİYOGRAFYA :

Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Şifftin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981, s. 207; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 35-43; Dineveri, *el-Ah-bârü't-tvâl*, s. 172; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 257; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 530-542; VI, 140-144; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, V, 135; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrevî), XII, 448-450; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfelt), Tahran 1965, I, 203; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 145-148, 297-303; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 537; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 359; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 13; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Suku* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 80-86, 95, 100; Abdüşşâfi' M. Abdüllatif, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Âşri'l-Ümevî* [baskı yeri yok], 1404/1984, s. 142-145; H. Lammens, "Hassân", *IA*, V/1, s. 342; a.mlf. - L. Leccia Vaglieri, "Hassân b. Mâlik", *EP* (İng.), III, 270-271.

NADİR ÖZKUYUMCU

HASSÂN b. NU'MÂN

(حسان بن النعمان)

eş-Şeyhu'l-emîn Hassân
b. en-Nu'mân b. Adî b. Bekr
el-Ezdi el-Gassânî
(ö. 85/704 [?])

Emevîler'in İfrîkiye valisi.

Aslen Gassânî emîrlerinden olup İfrîkiye valiliğine getirilmeden önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Zühayr b. Kays el-Belevî'nin Bizans kuvvetleri tarafından Berka'da şehid edilmesinden sonra İfrîkiye valiliği bir süre boş kaldı. Çünkü Halife Abdülmelik b. Mervân, hilâfet iddiasında bulunan Abdullah b. Zübeyr ile meşgul olduğundan bu gibi işlerle ilgilenemedi; ancak isyanın bastırılmasından sonra halkın ısrarlı istekleri karşısında 73 (692) yılında İfrîkiye valiliğine Hassân b. Nu'mân'ı tayin etti. Hassân'ın tayin tarihiyle ilgili başka rivayetler de vardır (Mahmûd Şit Hattâb, I, 173-174).

Hassân b. Nu'mân Mısır'da donattığı 40.000 kişilik bir ordu ile İfrîkiye seferine çıktı (74/693) ve ilk olarak Bizanslılar'ın denizden saldırılarına açık olan sahil şehirleri Berka ile Trablus'u tahkim etti; aynı yıl Kayrevan'ı yeniden ele geçirdi. Ancak İfrîkiye'de onu iki büyük tehlike bekliyordu; bunlar, sahil şehri olan Kartaca'daki (Kartacene) Bizanslılar ile Berberîler'i etrafına toplayan Kâhine idi. Önce Kartaca üzerine yürüyen Hassân fazla

zorlanmadan şehre girdi (75-76/694-695) ve birçok esirle ganimet aldı. Şehirde bulunan Berberîler ve Bizanslılar'ın bir kısmı gemilerle Endülü's'e ve Sicilya'ya kaçtılar. Bundan sonra Satfüre ve Benzer't'e (Bizerte) yürüyerek her iki şehri de fethetti. Buralardan kaçan Bizanslılar Bâce, Berberîler ise Büne şehrine sığındılar. Kayrevan'a geri dönen Hassân, İfrîkiye'de istikrarı tam olarak sağlamak amacıyla yerine Ebû Sâlih'i bırakarak Avrâs dağlık bölgesinde hüküm sürmekte olan Berberî Kâhine'ye karşı harekete geçti. Kâhine, Hassân'ın geldiğini haber alınca Avrâs eteklerindeki Bâgâye şehrinde karargâhı kurdu. İki ordu Nîni vadisinde karşılaştı. Yapılan savaşta Bizans'ın da desteğini sağlayan Kâhine galip geldi (77/696). Müslümanlar yenildikleri bu vadiye daha sonra Vâdilazârâ, bu savaşa da Yevmü'l-belâ ismini vermişlerdir. Kâhine'nin önünden kaçan Hassân Berka'ya çekildi ve durumu Halife Abdülmelik b. Mervân'a bildirerek yardım istedi. Abdülmelik ona iç karışıklıklarla meşgul olduğunu, bu sebeple Berka'da bir süre beklemesini emretti. Hassân burada beş yıl kaldı ve tarihte "kusûru Hassân" diye şöhret bulan köşkleri yaptırdı. Kâhine ise galip gelmesine rağmen Kayrevan'a saldırmayıp yine Avrâs bölgesine çekildi ve burada Hassân'ın yakın arkadaşı Hâlid b. Yezîd el-Absî dışında aldığı bütün esirleri serbest bıraktı. Hassân Berka'da iken müslümanların zor durumda olduğunu öğrenen Bizans İmparatoru Leon-tios, Kartaca üzerine bir donanma gönderdi ve kendini savunacak gücü bulunmayan şehir halkı Bizans kuvvetleri tarafından esir alınıp malları yağma edildi (78/697).

Abdülmelik b. Mervân iç karışıklıkları hallettikten sonra Hassân'a yardımcı birlikler gönderdi ve yeniden İfrîkiye seferlerine çıkmasını istedi. Hassân bu defa ilk olarak Kâhine'nin üzerine yürüdü; bu arada güzergâhındaki Kâbis (Gabes), Kafsa, Kastilya ve Nefzâve'yi itaat altına aldı. Kâhine, Hassân'ın geldiğini öğrenince şehir ve kalelerin birçoğunu yıktırdı. İki ordu arasındaki savaşı Hassân kazandı. Kâhine sonradan Birîkâhine denilen bir kuyunun başında 79 (698) yılı civarında yakalanıp öldürüldü; bu olayın 82 (701) veya 84 (703) yıllarında cereyan ettiğine dair rivayetler de vardır. Yenilen Berberîler eman verilmesi üzerine İslâmiyet'i kabul ettiler; Hassân b. Nu'mân da Kâhine'nin iki oğlunu onlara kumandan bir yaptı (82/701). Yeni birliklerle güçle-